

Skattefusk och skattemoral

KATARINA NORDBLOM

är docent i national-ekonomi vid Göteborgs universitet.

Hon forskar inom områdena offentlig ekonomi och beteendekonomi, särskilt om frågor som rör skattefusk och skattemoral.

Katarina.nordblom@economics.gu.se

På senare år har skatteflykt och skattefusk hamnat väldigt högt på den internationella agendan. Panama- och Paradisläckorna har fått stor uppmärksamhet i media runt om i världen, och såväl EU som OECD har inlett omfattande internationella samarbeten för att stävja skatteflykt hos både privatpersoner och företag. Inte bara kontroller och straff är dock av betydelse. Även den rådande skattemoralen – både den inneboende hos individen och den hos omgivningen, som innebär ett socialt tryck att inte bryta mot det sk samhällskontraktet att vi alla ska bidra med vår beskärda del – spelar roll för benägenheten att faktiskt betala skatt.

De senaste åren har problemet med skattefusk, skatteundandragande, aggressiv skatteplanering och skatteflykt varit på tapeten såväl i media som bland beslutsfattare på internationell nivå. Våra välfärdstater är beroende av att medborgarna betalar sin ålagda skatt såsom det är tänkt. Internationella avtal har slutits för att minska möjligheterna att undgå skatt genom att utnyttja olikheter i olika länders lagstiftning. Inte bara tekniska möjligheter spelar dock roll för benägenheten att betala skatt: Även vår vilja att betala – vår skattemoral – är betydelsefull.

De som avslöjats i samband med Panama- och Paradisläckorna har varit företag och mycket förmögna enskilda personer. Även om det kanske inte handlat om väldigt många skattebetalare har det varit betydande skatteintäkter som undanhållits. I Panamaläckan har det främst rört sig om olagligheter, medan det som offentliggjorts inom ramen för Paradisläckan främst har varit avancerade, men inte olagliga, skatteupplägg. Många har upprörts av avslöjandena, och frågan är hur villigheten att betala skatt har påverkats hos gemene man. Detta fusk och denna avancerade planering skulle kunna leda till en sämre framtida regelefterlevnad på skatteområdet. Luckras skattemoralen upp så att man inte längre tycker att det är självklart att göra rätt för sig genom att betala skatt finns det också en risk för spridningseffekter till andra områden i samhället. Således är det inte bara för att få intäkter till den offentliga sektorn som det är önskvärt att skattemoralen är hög och att skattebetalare faktiskt betalar sin skatt. I den här artikeln kommer jag att diskutera vilka komponenter forskningen har identifierat som viktiga för skattemoralen och för att få skattebetalare att betala det de är skyldiga. Jag kommer också att sammanfatta min egen forskning om hur skattemoralen kan ändras över tid och hur den kan påverkas av policyåtgärder. Men först behövs ett klagande av vad vi faktiskt menar med skattefusk respektive skatteflykt.

1. Skattefusk och skatteflykt

När det talas om skattefusk, skatteplanering, skatteflykt och andra liknande företeelser råder ibland en begreppsförvirring runt vad som är vad. Det är viktigt att göra skillnad på de olika begreppen även om gränsen kan vara flytande. (Ibland är det först efter domstolsutlåtande man vet om ett agerande varit inom eller utanför lagen.) Både konsekvenserna av de olika företeelserna och åtgärderna för att förebygga dem skiljer sig åt i de olika fallen. Skattefusk innefattar det som är direkt olagligt och skulle i viss utsträckning kunna stävjas genom utökade kontroller och strängare straff. Sådana åtgärder skulle dock vara helt verkningslösa mot den aggressiva skatteplaneringen, som även den betraktas som ett stort problem. Skatteplanering håller sig ju inom lagens ramar, men till skillnad från ”vanlig”, legitim skatteplanering utnyttjar den *aggressiva* skatteplaneringen (eller skatteflykten) kryphål i lagen och går emot lagens intention. Ofta talar vi om skatteflykt när den aggressiva skatteplaneringen rör sig över nationsgränser och utnyttjar skillnader i olika länders skattelagstiftning för att minimera beskattningen, stick i stäv med lagstiftningens syfte, men ändå utan att bryta mot lagens bokstav. Den s k Paradisläckan som uppdagades hösten 2017 handlade till största delen om just skatteflykt, där de flesta inblandade inte hade begått några brott. Dock innebär såväl skatteflykten som det riktiga fusket förluster av skatteintäkter, och omfattande internationella samarbeten har därför initierats för att motverka båda delarna. Sådana samarbeten har i olika omfattning förekommit under många år, där det mest omfattande är OECD-initiativet BEPS-projektet,¹ men de senaste årens ”skandaler” har intensifierat arbetet. Efter att det omfattande och organiserade skattefusket med bas i Panama avslöjades 2016 har en mängd nya internationella regler tillkommit och i februari 2019 hade 128 länder anslutit sig till BEPS-projektet. Detta och liknande samarbeten innefattar åtgärder för stävande av såväl skattefusk som aggressiv skatteplanering. Att olika länder gör likartade bedömningar och dessutom rapporterar till varandra minskar möjligheterna att undgå skatt på tvivelaktiga sätt.

2. Varför betalar vi skatt?

Hur får man då skattebetalare att betala sin skatt? Den s k tredjepartsrapporteringen är en viktig faktor. Arbetsgivare och banker m fl underrättar direkt Skatteverket om inkomster så att de allra flesta endast har små möjligheter att undkomma skatt. Enligt Kleven m fl (2011), som gjort en stor studie i Danmark, beror den höga regelefterlevnaden just på den omfattande tredjepartsrapporteringen. Om arbetsgivaren rapporterar in inkomsten spelar skattemoralen ingen roll för hur mycket skatt vi betalar och Kleven m fl konstaterar därför att de moraliska aspekterna inte är av avgörande betydelse. På kort sikt kan det stämma att skattemoralen inte innebär en bindande restriktion inför valet att ägna sig åt skattefusk eller inte för de

¹ BEPS står för *Base Erosion and Profit Shifting*. Se Skatteverket (2019).

flesta löntagare, men på längre sikt kan den få betydelse, vilket vi ska titta närmare på i avsnitt 3. När det gäller benägenheten till aggressiv skatteplanering är dock skattemoralen mer betydelsefull än tekniska möjligheter. Möjligheter finns också att göra avdrag och att underlåta att ta upp småinkomster som man kanske inte får kontrolluppgift på. Om vi vidgar vyerna och inte bara betraktar löntagare har ju företagare en helt annan möjlighet att påverka sin beskattningsbara inkomst, vilket Kleven m fl (2011) också konstaterar. Bastani och Selin (2014) studerar svenska skattebetalare och finner att egenföretagare har en stor anhopning av beskattningsbar inkomst just runt brytpunkten för statlig inkomstskatt. Denna grupp kan ju påverka både inkomstens storlek med hjälp av olika avdrag och periodiseringsfonder och hur stor andel av inkomsten som ska deklarerar som inkomst av tjänst. Den stora anhopningen vid brytpunkten tyder på att dessa möjligheter utnyttjas i viss utsträckning. Således finns det anledning att undersöka hur man faktiskt får skattskyldiga att betala när rapportering och inbetalning inte sker automatiskt.

Hur kan man då få folk att betala sin skatt? Grovt sett kan vi säga att man betalar skatt för att man känner sig tvingad eller för att man vill bidra.² Den österrikiske psykologen Erich Kirchler skiljer på dessa motiv i sin ”*slippery slope*-teori”, som bl a finns beskriven i Kirchler m fl (2008). På kort sikt kanske staten inte alls bryr sig om vilka motiv skattebetalarna har, utan bara att man får in skattemedel. Det påtvingade motivet är det klassiska som vi läst om i skattefusklitteraturen alltsedan Allingham och Sandmo (1972). Man fuskar om man gör en bedömning att det är lönsamt. Skärpta straff eller en effektivare kontrollapparat minskar då skattefusket eftersom man inte vågar låta bli att betala eller inte anser det vara lönsamt. Man betalar helt enkelt för att man känner sig tvingad därtill.

Man kan dock betala skatt även om man inte upplever ett tvång.³ Viljan att faktiskt bidra till det gemensamma ökar om man litar på att de som förvaltar skatteintäkterna gör det på ett förnuftigt sätt. Tilliten till politiker och institutioner blir därför viktig. Scholtz och Lubell (1998) finner att både politisk och generell tillit är betydelsefull för viljan att betala skatt, och bland svenska skattebetalare finner Hammar m fl (2008, 2009) att just den politiska tilliten spelar stor roll för synen på skatterna och skattefusket. De som misstror politikerna är de som i störst utsträckning vill betala mindre i skatt och tror att fusket är mer utbrett än de som litar på politikerna (kontrollerat för partipolitiska sympatier).

Ska då beslutsfattare som är måna om att få in skattemedel satsa på kontroller och straff eller på att vinna medborgarnas förtroende? I flera studier har Erich Kirchler med olika medförfattare undersökt vikten av tillit till respektive makt hos överheten (se t ex Wahl m fl 2010 och Kogler m fl

² Om vi bortser från dem som helt omedvetet betalar till följd av tredjepartsrapportering.

³ I en uppmärksammat artikel har Dwenger m fl (2016) visat att 20 procent av de skattskyldiga betalade en kyrkoskatt i frånvaro av tredjepartsrapportering, trots att de visste att betalningen inte kontrollerades och att de inte riskerade någon påföljd.

2013). Regressionsresultaten i en stor, ännu ej publicerad, studie visar att storleksordningen är ungefär densamma för båda aspekterna. Tittar vi på dem gemensamt ser vi dock något intressant. I ett samhälle med en hög grad av tillit och därmed hög betalningsvilja gör en stark maktutövning att betalningsviljan blir ännu högre, medan den blir lägre om den starka maktutövningen sker i ett samhälle med låg tillit. Om man har en hög tillit och därför vill bidra vill man också att andra ska göra detsamma. Att det då finns en effektiv kontrollapparat som ser till att de som eventuellt inte gör det frivilligt ändå måste, gör att tilltron till systemet och viljan att betala ökar ytterligare. Om tilliten i stället är låg har man ingen lust att bidra till det man inte litar på och en starkare kontrollapparat kan i stället ge upplevelsen att ”de försöker bara sätta dit mig”, vilket ytterligare kan minska viljan att betala skatt. Distinktionen mellan det frivilliga och påtvingade skattebetalandet blir också viktig när vi inte bara betraktar rent fusk utan också aggressiv skatteplanering. I de fall när tilliten är låg och man inte vill betala, men man upplever att kontrollen är stark, försöker man hitta kryphål i lagen för att kunna undgå både skatt och kännbara straff. Även om det olagliga skattefusket kan förhindras med antingen ökade kontroller (tvingande betalning) eller ökad tillit (frivillig betalning), av vilka det första är enklast att åtgärda på kort sikt, bekämpas aggressiv skatteplanering och skatteflykt inte alls av ökade kontroller, utan snarare tvärtom. Feld och Frey (2002) gör kopplingen att en omfattande kontroll signalerar att staten inte litar på skattebetalarna, som därför reagerar med att försöka undanhålla skatt i större utsträckning. Vill man minska sådana aktiviteter måste man rikta in sig på viljan att betala och det vi benämner skattemoral.

Vad är egentligen skattemoral?

Den inneboende känsla många har av att man faktiskt bör betala sin skatt är vad vi brukar benämna skattemoral, vilken i Sverige kan betraktas som hög. Enligt Skatteverket (2018), som redovisar den årliga attitydundersökningen för 2017, kände 85 procent av de tillfrågade privatpersonerna en moralisk plikt att hålla sig till skattereglerna, och 88 procent tyckte inte att det var ok att folk skattefusade, andelar som ökat marginellt sedan 2010. Vad förklarar då denna skattemoral och vad gör att det tycks finnas så stora skillnader mellan olika länder? Vi har redan varit inne på förtroendet för samhällets institutioner och styrande politiker. I länder med välfungerande institutioner är skattemoralen generellt högre än i länder med omfattande korruption (se t ex Torgler och Schneider 2007). Skattemoralen är även förknippad med känslor som skam och skuld när man bryter mot en rådande norm genom att fuska. Erard och Feinstein (1994) diskuterade tidigt dessa företeelser och gjorde en distinktion mellan skuld och skam. Skuldkänslor får man när man gör något som går emot den rådande normen oavsett om man blir upptäckt eller inte. Det dåliga samvetet slår till av vetskapen att man gjort något man borde ha låtit bli. Skam menar de, å andra sidan, är den känsla som uppkommer när man blir avslöjad som fuskare och fusk

inte är accepterat. Så länge man inte ertappas undgår man skammen i deras modell. Upplevelsen av både skam och skuld antas bero bl a på hur starka normer emot skattefusk som finns i samhället. Ju fler som laglydigt betalar sin skatt, desto starkare är normen (se t ex Myles och Naylor 1996).

På individnivå kan skattemoralen sägas bestå av två delar, dels den personliga, inneboende uppfattningen om vad som är rätt och fel, dels motsvarande uppfattningar i omgivningen (se t ex Nordblom 2017). Även om man själv inte har några moraliska betänkligheter när det gäller skattefusk kan ett starkt fördömande från bekantskapskretsen avskräcka en från att undanhålla skatt, särskilt om det är skam snarare än skuld som påverkar en. Således skulle mer kontroller kunna avhålla människor från att fuska för att de inte skulle vilja stå där med skammen, medan de som enbart motiveras av att få dåligt samvete om de bryter mot sina egna eller omgivningens moraliska uppfattning kommer att vara opåverkade av kontrollerna.

Dufwenberg och Nordblom (2018) utvecklar tankarna om skuldkänslor i en spelteoretisk modell och skiljer på enkla skuldkänslor och skuldkänslor från klander. Enkla skuldkänslor motsvarar ungefär det Erard och Feinstein kallar skuld, dvs undanhåller man skattemedel genom fusk får man dåligt samvete. Detta dåliga samvete kan sedan minska (eller helt elimineras) om man åker fast och får ”göra rätt för sig” genom att betala skattetillägg eller böter. Skuldkänslor kan också uppkomma om man oroar sig för hur andra uppfattar ens intentioner att fuska och därmed klandrar en. Om omgivningen har stor anledning att tro att man fuskat med flit blir klandret betydande, medan man inte blir klandrad om omgivningen är övertygad om att man är laglydig. Skuldkänslorna till följd av detta klander (*guilt from blame*) påminner om skam, men avgörs inte av om man avslöjas som fuskare eller ej, utan av vilken intention andra tror att man har. Det enda sättet en laglydig skattebetalare helt kan undgå klander (och de skuldkänslor som följer därav) är därför om en granskning visar att denne gjort allt rätt. Om ingen granskning sker kan andra tro att man fuskat, men kommit undan, så man klandras och känner obehag i någon utsträckning ändå. Klandret blir dock betydligt större om man ertappas med att ha fuskat, eftersom det visar att man inte varit laglydig. Eftersom det är intentionen som räknas kan klandret mildras om skattereglerna är krångliga. ”Oj, inte visste jag att man skulle ta upp det i deklarationen!” Antingen kan det stämma att komplexiteten har lett till ärliga misstag, eller så kan vi lura andra att tro att vi är omedvetna om skattereglerna snarare än beräknande fuskare och därmed mindre klandervärda.

Kunskap har också visat sig vara en viktig bestämningsfaktor för skattemoral. Människor som har en högre utbildningsnivå i allmänhet samt större kunskap om samhällets funktionssätt har ofta högre skattemoral än de med sämre kunskaper. En förklaring skulle kunna vara att det är vanligt att man tror att skatterna är högre än de faktiskt är, vilket påverkar viljan att betala (se t ex Flood m fl 2013 och Löfgren och Nordblom 2009 för några svenska exempel). De som har låga kunskaper om skattesystemet tenderar

att tro att skatteuttaget är högre än det verkligen är och tycker därför att det är mindre allvarligt att försöka undanhålla delar av skatten. Detta eftersom man kanske tycker att skattenivån är för hög i relation till vad man får ut av sina skattepengar. Viljan att betala skatt handlar nämligen också om vad man upplever att man får för skattepengarna, antingen för egen del eller för samhället i stort. Så länge upplevelsen är att Sverige har en offentlig sektor av mycket hög kvalitet finns det också en vilja att betala bland de högsta skatterna i världen. Den viljan kan minska med uppfattningen att vård, omsorg och skola inte längre håller måttet.

Skattemoral är alltså något komplext, men flera studier visar ett tydligt samband mellan skattemoral och faktiskt beteende (se t ex Torgler 2007). Som nämnts ovan är den svenska skattemorale högt och tycks ha ökat något över tid. Faktiskt beteende tycks gå hand i hand med detta då färre och färre säger sig känna någon som skattefuskat. 2010 kände nästan 20 procent någon som skattefuskat; 2017 hade siffran sjunkit till färre än 9 procent (Skatteverket 2018). Man kan dock inte slå sig till ro med att vi har en hög skattemoral och ett (troligen) ganska litet skattefusk i Sverige, för dessa saker är inte statiska.

3. Skattemoral kan ändras över tiden

I såväl Nordblom och Žamac (2012) som Nordblom (2017) diskuteras utvecklingen av skattemoral över tiden, både den individuella och den generella i samhället. Mekanismerna är följande: Förutom de rent ekonomiska motiven à la Allingham och Sandmo (1972) påverkar skattemorale vårt agerande, och denna moral bestäms av den egna inneboende uppfattningen och av den i omgivningen. Ingen av dessa komponenter är dock konstant, utan kan påverkas. Låt oss ta ett exempel. En individ har en någorlunda stark skattemoral och tycker egentligen att det är fel att köpa tjänster svart. I en viss situation upplevs dock den ekonomiska vinningen av att köpa en svart tjänst som så pass stor att man faller för frestelsen. Då uppstår det som psykologerna kallar *kognitiv dissonans* (Festinger 1957): Man lever inte som man lär. Man kan ju inte göra det gjorda ogjort, så för att undanröja dissonansen tenderar man i stället att ändra åsikt och tycker inte längre att det är lika fel att köpa svarta tjänster. Då blir den moraliska spärren ännu lägre nästa gång man står inför samma valsituation och med större sannolikhet än tidigare fuskar man åter, vilket ytterligare tenderar att urholka skattemorale i en nedåtgående spiral. Wenzel (2005) finner exempelvis i en experimentell studie att fusk i en period urholkar den egna skattemorale i nästa.

En närbesläktad teori är den om *självsignalering* (Bénabou och Tirole 2004), som säger att man genom sitt agerande avslöjar (även för sig själv) vilka preferenser man har. Man kanske inte har så starka åsikter alls om skattefusk för att man aldrig haft anledning att ta ställning. Omständigheter kanske gör att man någon gång t ex köper en tjänst svart och när man sedan tänker efter tycker man att det är i sin ordning eftersom det ju är så

man själv gjort. De som låter bli signalerar i stället att de är ärliga och minsann inte köper svart. De tenderar därför att över tiden bli starkare motståndare till köp av svarta tjänster och mindre och mindre benägna att faktiskt köpa svart. Således skulle två från början identiska individer utan någon uttalad uppfattning kunna göra olika val på grund av tillfälligheter och över tid få väldigt olika skattemoral och beteende.

Nordblom och Žamac (2012) jämför attityderna till att köpa svarta tjänster bland unga (under 30) med dem bland äldre (65 och uppåt). De unga är generellt ganska likgiltiga, medan de äldre överlag har en starkare skattemoral, men de är också mer polariserade i sina uppfattningar. En stor grupp tycker att det är helt förkastligt, medan en inte obetydlig grupp tycker att det i stället är helt i sin ordning att köpa svarta tjänster. Det finns många studier som funnit att äldre har en starkare skattemoral än yngre (se t ex Torgler och Schneider 2007), men dessa har inte kommit fram till om det handlar om en ålders- eller generationseffekt. Nordblom och Žamac antar att individer ändrar sina preferenser både på grund av självsignalering (som gör att tidigare agerande påverkar attityderna) och till följd av normativ konformitet (Deutsch och Gerard 1955), vilket innebär att preferenserna tenderar att påverkas av omgivningens preferenser. Om de flesta i ens umgängeskrets har en viss uppfattning blir man influerad av den och undan för undan modifierar man sin egen uppfattning. Vi applicerar en dynamisk modell där uppfattningar utvecklas till följd av både självsignalering och konformitet. Modellen används för att simulera individers och hela grupperns beteenden och preferenser och vi kan ganska väl återskapa transformeringen från de ungas fördelning av attityder till de äldres. Den ofta uppmärksammade skillnaden mellan äldre och yngre vad gäller skattemoral skulle således kunna vara en ren ålderseffekt om skattemoralen utvecklas över tid i enlighet med teorierna om normativ konformitet och självsignalering.

Vad som är viktigt med detta resultat (förutom att det tycks finnas hopp för dagens ”omoraliska” ungdomar) är att det verkligen tyder på att preferenser inte är konstanta utan kan ändras över tid. I Nordblom (2017) har jag tagit fasta på detta och teoretiskt undersökt om och i så fall hur skattemoralen i samhället skulle kunna påverkas av policyåtgärder. Även här tittar jag på företeelsen att köpa tjänster svart, men resonemanget gäller naturligtvis på andra skatteområden också (eller ännu mer generellt på flera områden där moraliska dubier och sociala normer kan tänkas påverka vårt handlande). I modellen finns det en tjänst som man kan köpa vitt, svart eller inte alls och de som köper vitt får en något starkare skattemoral, medan de som köper svart får sin skattemoral något försvagad av sitt agerande, dvs självsignalering påverkar. Alla påverkas också av vad omgivningen tycker, dvs man drivs också av konformitet. Jag visar att beroende på hur den initiala fördelningen av individuella attityder ser ut kan vi antingen hamna i en långsiktig jämvikt, där alla har en väldigt hög grad av skattemoral och ingen köper tjänster svart, eller i det motsatta, där ingen tycker att det är omora-

liskt att köpa svarta tjänster och ingen därför köper på den vita marknaden på grund av skattekillen, som gör vita tjänster dyrare än svarta. En fråga jag då ställer mig är huruvida man skulle kunna bryta en ond cirkel eller nedåtgående trend. Jag visar i modellen att om man minskar skattekillen mellan att köpa tjänsten svart och vitt så kommer en del att gå över till att köpa tjänsten vitt i stället för svart och en del som tidigare lät bli att köpa tjänsten överhuvudtaget för att de inte hade råd med det höga vita priset och hade moraliska betänkligheter mot att köpa svart kommer att ge sig in på den vita marknaden. Om subventionen är tillräckligt stor kan man faktiskt ändra riktning på en nedåtgående trend så att skattemoralen i stället stärks över tiden och den svarta marknaden krymper.

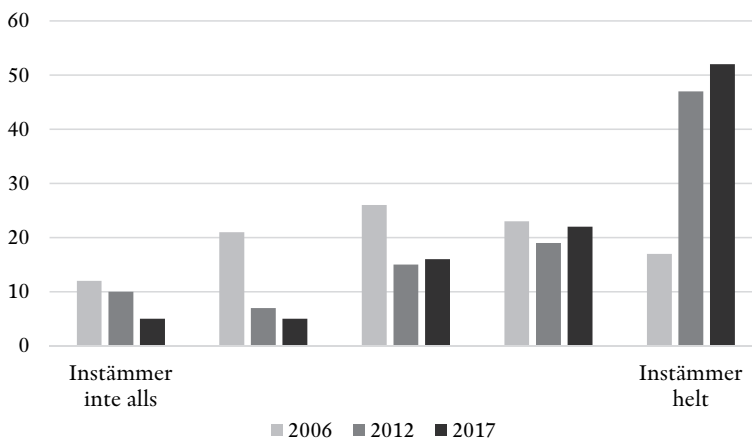
Empiriskt stöd

Kanske var inte den svenska skattemoralen på väg i en nedåtgående spiral, men om det ligger någon sanning i den teori jag översiktligt beskrivit ovan torde införandet av rut- och rotavdragen ha stärkt synen att det är fel med svarta tjänster. Svenskarnas syn på att köpa svarttjänster kartlades år 2006 av Skatteverket i en telefonundersökning där 2 312 individer fick ta ställning till påståendet ”Det är omoraliskt att köpa tjänster svart” och svara på en skala från *Tar helt avstånd ifrån* till *Instämmer helt*. Då hade inget av de s k husavdragen ännu införts. De ljusaste staplarna i figur 1 visar svarsfördelningen. Det vanligaste svaret var det mellersta, vilket tyder på att detta inte var en fråga som särskilt många reflekterat över. Juli 2007 infördes rutavdraget och i december 2008 rotavdraget. Många utnyttjade dessa avdrag och andelen har ökat över tiden. 2012 ställdes samma fråga i en ny telefonundersökning som nådde 992 respondenter och först redovisades i Flood m fl (2013). 2006 var det 17 procent som helt instämde i påståendet att det är omoraliskt att köpa tjänster svart; 2012 hade den siffran stigit till hela 47 procent. Det var inte samma individer som tillfrågades och annat i samhället hade också ändrats, så stapeldiagrammet i figur 1 är inte något bevis för att husavdragen faktiskt orsakat attitydförändringen. Dock ligger det helt i linje med de teoretiska prediktionerna. Frågan är också vad som hänt med faktiskt beteende. Det är alltid vanskligt att fråga om eget beteende när det handlar om olagligheter, men Skatteverket har i flera år frågat om man känner någon som anlitat svart arbetskraft. 2006 svarade 34 procent att de kände någon som gjort det. 2012, samma år som vi gjorde vår uppföljande studie, var det bara 24 procent som sa sig känna någon som anlitat svart arbetskraft.

Om vi nu har fått till stånd en situation där färre köper svarta tjänster och fler tycker att det är omoraliskt säger den teoretiska modellen att denna trend fortsätter så att skattemoralen stärks ytterligare över tiden och vi färdas mot den jämvikt där ingen köper svarta tjänster. Modellen visar t o m att om subventionen är tillräckligt stor så kan utvecklingen fortsätta även om man helt tar bort subventionen av vita tjänster. Har den sociala normen att det är omoraliskt att köpa tjänster svart vuxit sig tillräckligt stark kommer

Figur 1
Fördelning av svar på påståendet ”Det är omoraliskt att köpa tjänster svart” (procent)

Källa: Nordblom (2017).

bara ytterst få att återgå till den svarta marknaden även efter att subventionen försvunnit.

Vad som händer vid ett fullständigt borttagande av husavdragen kan ju inte undersökas empiriskt, men 2016 minskade subventionsgraden på både rut- och rottjänster. Frågan är om det ledde till att många återgick till svarta tjänster eller om den sociala normen blivit så etablerad att svartjobb inte var tänkbart trots att det inte var fullt lika förmånligt att köpa tjänster vitt längre. Våren 2017 gjordes en tredje telefonundersökning, vilken redogörs för i Nordblom (2017). Respondenterna fick åter ta ställning till huruvida det är omoraliskt eller ej att köpa tjänster svart. De mörkaste staplarna i figur 1 visar att normen verkar ha vuxit sig så pass stark att minskandet av subventionerna inte gjorde synen på svartjobb mer positiv. 52 procent instämde helt i påståendet att det är omoraliskt att köpa tjänster svart, men skillnaden från 2012 är inte statistiskt signifikant. Från Skatteverkets årliga undersökning kan vi också utläsa att 2017 hade andelen respondenter som kände någon som anlitat svart arbetskraft sjunkit ytterligare, till 17 procent (Skatteverket 2018). Återigen, detta är inga bevis på ett kausalt samband, men empirin ligger helt i linje med modellens prediktioner.

4. Sammanfattande slutsatser

Ovanstående kan ju ses som goda nyheter; genom att bedriva politik som minskar de ekonomiska motiven att fuska kan vi även stärka det moraliska motståndet. Vi skulle dock kunna fråga oss om det omvända också skulle kunna gälla. Skulle den höga skattemoral vi ser i dagens Sverige urholkas undan för undan om det blir lättare för individer och företag att smita undan skatten? Det är kanske inte alltför långsökt med sådana farhågor, trots att vi alltså har en hög skattemoral i Sverige.

I samband med Panama- och Paradis-härvorna härom åren fylldes

media av anekdotisk evidens om att när det uppdragas att de riktigt förmögna på olika sätt undkom skatt väcker det missnöje i de bredare folklagren. I Paradis-läckan handlade det allra mesta om aggressiv skatteplanering och inte om fusk. De flesta inblandade hade alltså inte begått några brott, men möjligen var det mer skadligt för den svenska skattemoralen än om de hade gjort det och blivit upptäckta. Som nämnts ovan kan betalningsviljan stärkas om man upplever att de som inte följer den sociala normen och lagen, utan fuskar bort sin skatt, faktiskt lagförs och får ta sitt straff. I fallet med den aggressiva skatteplaneringen finns det inget att lagföra eftersom man hållit sig inom lagen. Risken finns i stället att man upplever att alla inte är lika inför lagen. Om de riktigt rika kan undgå beskattning helt lagenligt på ett sätt som de med låga inkomster och utan förmögenhet saknar möjligheter till, riskerar skattemoralen på sikt att urholkas.

För att säkerställa skatteintäkterna framgent har vi sett att det kanske inte räcker att utöka områdena för tredjepartsrapportering och att göra Skatteverkets kontroller än mer frekventa. Utökade kontroller kan t o m bli kontraproduktiva om skattebetalare känner sig misstrodda. Nej, det krävs också att man bibehåller en hög grad av skattemoral, så att en majoritet av skattebetalarna faktiskt vill bidra genom att betala skatt. Starka sociala normer på skatteområdet kan även få den minoritet som inte känner en personlig aversion mot skattefusk att laglydigt betala om de inte vill bli utpekade som fuskare och normbrytare. Skattemoralen är inte statisk utan beror i stor utsträckning på hur samhället fungerar. Skattemoralen är högre i välfungerande demokratier med hög tillit mellan medborgarna och till politikerna. Om man dessutom upplever att det lönar sig att göra rätt och att man faktiskt får valuta för skattepengarna, ja, då finns det goda förutsättningar för en fortsatt hög skattemoral. Det är ett enkelt recept på pappret, särskilt när det är skrivet av en forskare utan egentligt ansvar för hur samhället fungerar. Det är svårare i praktiken, men med en ordentlig medvetenhet bland beslutsfattare och allmänhet är det långt ifrån omöjligt.

Allingham, M och A Sandmo (1972), "Income Tax Evasion: A Theoretical Analysis", *Journal of Public Economics*, vol 1, s 323–338.

Bastani, S och H Selin (2014), "Bunching and Non-Bunching at Kink Points of the Swedish Tax Schedule", *Journal of Public Economics*, vol 109, s 36–49.

Bénabou, R och J Tirole (2004), "Willpower and Personal Rules", *Journal of Political Economy*, vol 112, s 848–886.

Deutch, M och H Gerard (1955), "A Study of Normative and Informational Influence upon Individual Judgment", *Journal of Abnormal and Social Psychology*, vol 51, s 629–636.

Dwenger, N, H Kleven, I Rasul och J Rincke (2016), "Extrinsic and Intrinsic Motivations

for Tax Compliance: Evidence from a Field Experiment in Germany", *American Economic Journal: Economic Policy*, vol 8, s 201–232.

Dufwenberg, M och K Nordblom (2018), "Tax Evasion with a Conscience", Working Paper 738, Institutionen för nationalekonomi med statistik, Göteborgs universitet.

Erard, B och J Feinstein (1994), "The Role of Moral Sentiments and Audit Perceptions in Tax Compliance", *Public Finance/Finances Publiques*, vol 49, s 70–89.

Feld, L och B Frey (2002), "Trust Breeds Trust: How Taxpayers Are Treated", *Economics of Governance*, vol 3, s 87–99.

Festinger, L (1957), *A Theory of Cognitive Dissonance*, Row Petersen, Evanston.

REFERENSER

- Flood, L, K Nordblom och D Waldenström (2013), *Dags för enkla skatter! SNS Konjunktur-rådsrapport*, SNS, Stockholm.
- Hammar, H, S Jagers och K Nordblom (2008), "Attitudes towards Tax Levels: A Multi-Tax Comparison", *Fiscal Studies*, vol 29, s 523-543.
- Hammar, H, S Jagers och K Nordblom (2009), "Perceived Tax Evasion and the Importance of Trust", *Journal of Socio-Economics*, vol 38, s 238-245.
- Kirchler, E, E Hoelzl och I Wahl (2008), "Enforced versus Voluntary Tax Compliance: The 'Slippery Slope' Framework", *Journal of Economic Psychology*, vol 29, s 210-225.
- Kleven, H, M Knudsen, C Kreiner, S Pedersen och E Saez (2011), "Unwilling or Unable to Cheat? Evidence from a Tax Audit Experiment in Denmark", *Econometrica*, vol 79, s 651-692.
- Kogler, C m fl (2013), "Trust and Power as Determinants of Tax Compliance: Testing the Assumptions of the Slippery Slope Framework in Austria, Hungary, Romania and Russia", *Journal of Economic Psychology*, vol 34, s 169-180.
- Löfgren Å och K Nordblom (2009), "Puzzling Tax Attitudes and Labels", *Applied Economics Letters*, vol 16, s 1809-1812.
- Myles, G och R Naylor (1996), "A Model of Tax Evasion with Group Conformity and Social Customs", *European Journal of Political Economy*, vol 42, s 153-170.
- Nordblom, K (2017), "Tax Morale and Policy Intervention", Working Paper 711, Institutionen för nationalekonomi med statistik, Göteborgs universitet.
- Nordblom, K och J Žamac (2012), "Endogenous Norm Formation over the Life Cycle: The Case of Tax Morale", *Economic Analysis & Policy*, vol 42, s 153-170.
- Torgler, B (2007), *Tax Compliance and Tax Morale*, Edward Elgar, Cheltenham.
- Torgler, B och F Schneider (2007), "What Shapes Attitudes towards Paying Taxes? Evidence from Multicultural European Countries", *Social Science Quarterly*, vol 88, s 443-470.
- Scholz, J T och M Lubell (1998), "Trust and Taxpaying: Testing the Heuristic Approach to Collective Action", *American Journal of Political Science*, vol 42, s 398-417.
- Skatteverket (2018), "Resultatfrån de årliga attitydundersökningarna 2017", rapport, www.skatteverket.se/download/18.41f1c61d16193087d7fe76/1519041540287/Resultat%20fr%C3%A5n%20de%20%C3%A5rliga%20attitydunders%C3%B6kningarna%202017.pdf.
- Skatteverket (2019), "BEPS – ett samarbete inom OECD", skatteverket.se/foretagochorganisationer/skatter/internationellt/bepsettarbeteinomoeed.43810a01c150939e893f7598.html.
- Wahl, I, B Kastlunger och E Kirchler (2010), "Trust in Authorities and Power to Enforce Tax Compliance: An Empirical Analysis of the 'Slippery Slope Framework'", *Law & Policy*, vol 32, s 383-406.
- Wenzel, M (2005), "Motivation or Rationalisation? Causal Relations between Ethics, Norms and Tax Compliance", *Journal of Economic Psychology*, vol 26, s 491-508.